

РИМСКАТА ИМПЕРИЯ И ДИНАСТИЯ ХАН – ДВА МОДЕЛА НА ДЪРЖАВНОСТ В ЕВРАЗИЯ

Живко Жеков

THE ROMAN EMPIRE AND DYNASTY HAN – TWO MODELS OF STATE IN ERAZIA

Zhivko Zhekov

Abstract: The Roman Empire and the Chinese Han Dynasty are two of the strongest state and military formations that existed in Eurasia in antiquity. They have greater or lesser influence on the patterns of statehood formed in the following centuries in Europe and East Asia. The findings made require an in-depth analysis to be rejected or confirmed. It will allow to examine the mechanisms of this reception and the reasons for its success, which in turn implies the specification of ideas and principles, which in the later societies borrow from the two ancient empires. The analysis shows that the Roman Empire and the Han Dynasty have a significant impact on civilizations, which develops on the lands they own or on their neighbouring territories on which they also influence. Their presence is revealed in the spiritual sphere through Christian religion and Confucianism, but also in the administrative through a number of legal and managerial principles and traditions.

Key words: Roman Empire, Han Dynasty, Christian religion, Confucianism, reception.

Римската империя и китайската династия Хан са две от най-силните държавни и военни формации, съществували в Евразия през Античността. Те оказват по-голямо или по-малко влияние върху моделите на държавност, формирали се през следващите столетия в Европа и Източна Азия. Тези тенденции под една или друга форма продължават да се развиват и в съвременните общества от тези региони на света. Направените констатации изискват един задълбочен анализ, за да бъдат отхвърлени или потвърдени. Той ще позволи да се изследват механизмите на тази рецепция и причините за нейният успех, което от своя страна

предполага конкретизиране на идеите и принципите, които по-късните общества заимстват от двете антични империи.

Римската империя се формира и развива в продължение на векове. Формално нейното начало се свързва с установяването на Принципата от Октавиан Август след 27 г. пр. Хр. (Dahlhein 2010), но появата на римския империализъм като идейна концепция и геополитическа стратегия следва да се отнесе към по-ранен период.¹ Рим се превръща в доминиращата военна и политическа сила в Средиземноморието в края на III – II в. пр. Хр. По същото време, когато започва своето съществуване и династия Ранна Хан. Паралелите между двата държавно-политически модела не са само хронологически. Те могат да се открият в общи принципи на държавно управление и сходни предизвикателства пред властта. Проблемите са свързани основно със стремежа към централизъм и предизвиканите от него опити за сепаратизъм.

Римският термин „Империя“ произлиза от латинското „imperium“, което означава власт. Римските републикански магистрати, притежаващи империум, имат военна, съдебна, изпълнителна, законодателна и религиозна власт (Drogula 2007, 420–447). Създавайки принципата, Октавиан формално запазва републиканските институции, но фактически изгражда прикрита монархия, в която съчетава под контрола на едно лице висшият републикански проконсулски империум с цивилната власт „potestas“ на народните трибуни и цензорите, както и върховната сакрална власт на pontifex maximus (Жеков 2016, 11–15). Постепенно тази импровизирана монархия добива своята законова регламентация. Флавий Веспасиан е първият принцепс, за когото е доказано, че легитимира властта си чрез приемането на специален легис де империи, в който изрично са указани властовите измерения на неговия империум.

Владетелската титла император, която произлиза от „империум“, през средните векове и новото време е широко използвана от владетелите в Европа, които по този начин демонстрират своята върховна власт и превъзходство над останалите европейски владетели. Голяма част от владетелите, присвоили си титлата император, претендират под някаква форма за връзка с Римската империя. Този факт демонстрира огромния престиж, с който продължава да се ползва тя векове след своето унищожаване. Примерите в тази посока са много. Карал Велики се коронува в Рим през 800 г., като по този начин изрично подчертава идеята, че той се явява легитимен наследник на Римската империя, а не василевсът в Кон-

¹ Литературата по тази проблематика е многобройна. Тук ще спомена само някои от основните заглавия (Badian 1968; North 1981; Stone 2013, 24–35; Edwell 2013, 39–47).

стантинопол. Императорите от „Свещената Римска империя“ също се изживяват като наследници на римляните, което е демонстрирано не само в тяхната титулатура, но и в политиката им за установяване на хегемония над Европа, което според тях им принадлежи по право като наследници на Римската империя. Руските императори също претендират за духовна и легитимна връзка с нея, провъзгласявайки своята империя за „Третия Рим“. Тази идеология се налага и в съвременната Руска федерация, което е доказателство за огромното институционално и духовно влияние на Римската империя дори днес, защото тя продължава да се възприема като легитимно основание за доминация над определен регион или духовна деноминация.

Практически институционалното изграждането и развитие на империята е перманентен процес, който продължава през цялото ѝ съществуване. Една от основните тенденции е за постепенно съсредоточаване на все повече власт под контрола на принцепса. Друга водеща посока е за подобряване административното управление на провинциите и тяхното все по-голямо интегриране към Рим. Този процес намира своя естествен завършек в едикта на император Каракала от 212 г. „*Constitutio Antoniniana*”,² с който всички римски провинциали без дедитициите получават римско гражданство (Benario 1954, 188–196). Тази тенденция към все по-голяма централизация е универсалия и може да се открие във всяка държавна формация, но начинът, по който я осъществяват римляните, е чрез усилване интеграцията на покорените градове, които се явяват естествени икономически, политически и социални центрове на завладените от тях земи. Този подход се повтаря от владетелите на западноевропейските държави през Средновековието (XIV – XVII в.). Те провеждат политика на централизация, подкрепяна главно от градовете, влизащи в състава на техните кралства. В този случай, разбира се, не може да се търси връзка между политиката на римляните и на западноевропейските крале, защото липсва пряко заимстване на модели и политически решения. Изводът, който може да се направи, е, че сходни исторически предизвикателства раждат и близки подходи и управленски решения. Връзката може да се търси в друга посока и тя е само индиректна. Голяма част от тези западноевропейски градове са създадени от римляните и продължават да съществуват и да се развиват и през Средновековието.

Конкретизирането на тези тенденции може да се проследи в няколко посоки. Една от най-важните е римската правна система, която с еди-

² Тази датировка е оспорена от Фъргиус Милър, който датира едикта през 214 г. (Millar 1962, 124–131).

кта на император Адриан от 129 г. е поставена напълно под властта на принцепса, което ликвидира инициативата и контрола на преторите върху римските правни норми (Lenel 1927). Този едикт отново демонстрира условността на все още съществуващите формално римски републикански магистратури като консули, претори, едили. Тази тенденция е продължена от император Теодосий II, който инициира кодифицирането на съществуващите римски правни норми в единен кодекс, известен по неговото име като „Теодосиев кодекс/Codex Theodosianus“. В него е кодифицирано преторското право и последвалите императорски конституции до 438 г., когато е публикуван този кодекс (Mousourakis 2015, 195–196). Този процес е завършен при император Юстиниан I, който организира кодификация на съществуващите към времето на неговото управление закони в нов кодекс, известен като „Codex Iustinianus“ (Mousourakis 2015, 198–210). Тези закони са рецепирани в ромейската правна система чрез нов законодателен кодекс, който вече е написан на гръцки, за разлика от предходните, написани на латински. Той е съставен през управлението на василевсите Василий I Македонец и Леон VI Философ, които управляват през втората половина на IX и първото десетилетие на X в. Този законодателен текст, известен като „Василики“, оказва значително влияние върху ромейската правна система през следващите векове (Mousourakis 2015, 222–230), както и върху правните системи на средновековна България и Сърбия. Влиянието на римското право върху съвременните юридически системи се дължи до голяма степен на Гражданския кодекс, разработен и приет във Франция по инициатива на Наполеон Бонапарт през 1804 г. Той се базира основно върху римското частно право при съобразяване на неговите норми с новите исторически, икономически и социални реалии (Martin 1925, 12–14; Mousourakis 2015, 288–290). Влиянието на римското частно право се открива в съвременните законодателства на всички държави, принадлежащи към западноевропейската цивилизация. Независимо от факта дали се придържат към модела на континенталното европейско право, или англосаксонското право (Hoeflich 1997).

Римската империя просъществува пет столетия, защото успява да създаде единен пазар в Средиземно море. Неговите икономически предимства се безспорни, което до голяма степен е факторът, който стимулира провинциалите да остават верни на имперската идея. Тя продължава своето съществуване и през следващите векове, но никога повече не е осъществена, което е още едно доказателство за уникалността на Римската империя.

Първият опит за възстановяване на този имперски модел като обединител на Средиземноморието е направен век след нейното унищожаване.

ване. През втората и третата четвърт на VI в. император Юстиниан I се опитва да възстанови единството на Западната и Източната Римска империя, но този опит въпреки първоначалните успехи завършва с неуспех. Той е повторен в по-ограничен мащаб от Карал Велики, който е коронован за император в Рим през 800 г. от папа Лъв III. Този акт цели да легализира в международен мащаб неговите претенции за наследник на Римската империя. През следващите векове тази идея е доразвита от неговите германски наследници под логото на „Свещената Римска империя“, която също претендира за доминация над Европа и Средиземноморието.

Християнската църква и нейният клир са един от най-важните елементи от държавната традиция на Късната Римска империя, който оцелява в Средновековието, пренасяйки идеята за приемствеността между новите средновековни държави и римската имперска идея. В периода VI – VII в. голяма част от оцелелия римски елит, главно интелектуален, се влива в редовете на християнския клир и по този начин успява в известна степен да запази част от римските културни и правни традиции. След първоначалния етап на завладяване и конституиране на властта си новите династии в Европа, и най-вече Меровингите и Каролингите, започват да привличат като съветници представители на висшия християнски клир, които започват постепенно да инфилтрират в новите държави идеи, заимствани от римската държавна традиция. Тези концепции са свързани най-вече с процеса на легитимация на новите държави в международен аспект.

Друго постижение на римската империя е вече споменатият едикт на император Марк Аврелий Антонин Август (Каракала) *Constitutio Antoniniana*, с който се дава римско гражданство на всички провинциали с изключение на деетициите (Sasse 1958; Kuhlmann 1994). Този едикт се явява финалът на един продължителен процес по постепенно разширяване на обхвата на римското гражданство в рамките на римската държавност (Imre 2018, 33–49). Неговото начало е поставено още през епохата на римските рексове, които преселват населението на редица завладени от тях малки протоградски агломерации главно от района на Лациум в Рим, с което им дават автоматично и римско гражданство. Преселените аристократични родове запазват своя статут и стават част от съсловие-то на римските патриции, а останалите попълват редовете на плебеите (Sherwin-White 1973, 3–17).

През епохата на Ранната република – V – III в. пр. Хр., този процес се усилва паралелно с увеличаването на *ager Romanus* и създаване на нови селски триби. През IV в. пр. Хр. са формирани и двете основни форми на римско гражданство през епохата на републиката: *civitas sine*

suffragio – римски граждани без право на гласуване, и *civitas cum suffragio et iure honorum* – римски граждани с право на гласуване (Sherwin-White 1973, 37–76). Тези два правни статута на римско гражданство, се превръщат в един от главните инструменти, с които Рим интегрира елитите на италиийските муниципии и постепенно ги превръща в част от своя държавно-политически модел (Williamson 2005, 193–225). В епохата на Късната република II – I в. пр. Хр. римляните правят опит да ограничат раздаването на римско гражданство, но тази политика предизвиква съпротива от страна на техните италиийски съюзници, което ескалира в Съюзническата война – 91 – 88 г. пр. Хр., която в малко по-различна форма е продължена във войните между суланци и марианци в периода 88 – 82 г. пр. Хр. (Williamson 2005, 324–351). В резултат от съюзническата война италиийците получават римско гражданство, което значително увеличава броя на римските граждани (Sherwin-White 1973, 134–148). Тази политика е продължена и през епохата на принципата. Първите принцепси започват да раздават римско гражданство на част от провинциалните елити и да ги интегрират в имперската управленска инфраструктура, което намира своя естествен завършек с издаването на *Constitutio Antoniniana* (Crook 1967, 38–43).

Тази политика на римляните за интегриране на завладените чрез даване на римско гражданство без значение на техния етнос, което в епохата на империята завършва с обявяване на всички за римски граждани, намира своето развитие през Средновековието. След появата на националните държави в края на XVIII в. всички поданици на западноевропейските владетели получават равни права без значение на техния етнически произход. Тази тенденция се развива и през следващите векове и днес е приета поне формално в законодателствата на повечето държави в света.

Управлението на династия Хан спомага за обединението на Китай и превръщането му в една държава.³ Последователната политика за централизация води до преодоляване на регионалните различия. Този процес не е окончателно завършен, но е поставено неговото начало. Властта се концентрира под контрола на императора чрез изграждането на администрация, назначавана от него не на база принадлежност към местните

³ Управлението на династия Хан „Хан чао“ се дели на два периода. Династия Ранна/Западна Хан, която обикновено се приема, че управлява от 206/2 г. пр. Хр. до 9 г. сл. Хр. Династия Късна/Източна Хан, представителите на която управляват в периода 25/7 – 220 г. Формално Китай за първи път е обединен от династия Цин и нейния владетел Цин Шъхуан-ди, но тази династия много кратко управлява от 221 до 209/7 г. пр. Хр. Фактически реалното обединение на Китай е заслуга на династия Ранна Хан и процесът е финализиран окончателно едва в средата на II в. пр. Хр.

властови елити, а въз основа на интелектуални възможности, доказани чрез системата на изпитите, която активно продължава да се използва и от следващите китайски династии (Loewe 2010b, 308–319). Целенасочено разширяване на грамотността и насърчаване на тенденцията за създаване на интелектуален елит, който да се използва за целите на администрацията и държавното управление. В тази връзка централната власт при династия Хан насърчава формирането на литературен общодържавен канон, който продължава да се развива и при следващите династии и се превръща в една от основните съставки за формирането на общо китайско самосъзнание и общи китайски традиции, разпространени на територията на цял Китай (Loewe 2006, 119–134).

Империя Хан формира висша имперска култура, която с времето се превръща в унитарна китайска култура. Всеки представител на местните елити, който иска да прави административна или политическа кариера, следва да овладее висшата имперска култура и литературния канон, който е неразделна част от нея. Тази управленска практика с времето спомага за интегриране на местните елити от централната имперска власт. Интегрирането на местните елити от централната власт чрез достъпа до висши държавни и административни длъжности, при условие че овладеят литературния китайски канон и висша имперска култура, спомага и за интегриране на отделните региони в империята, които следват примера на своите елити и подражавайки им, също овладяват тази нова културна традиция. Тази политика е продължена и от следващите китайски династии (Loewe 2010a, 296–307).

Конфуцианската идеология и конфуцианските учени до голяма степен спомагат за реализацията на тези императорски практики, защото до голяма степен литературният имперски канон и държавните изпити за чиновниците, въведени през 165 г. пр. Хр. от император Уен ди (Лю Хен) се базират до голяма степен върху конфуцианството (Swain 2017, 95–110), което продължава да е един от основните стълбове на държавната администрация и имперските идеологии и при следващите китайски династии и династиите на техните съседи особено в Корея през Средновековието (Swain 2017, 124–160; Gardner 1986; Gardner 1998, 397–422).

Династия Хан създава модела за интеграция на съседните номадите към имперската култура и държавност. Те успяват да разгромят могъщата държава на хунну и да ги интегрират в имперската отбранителна система, което се превръща в модел за следващите китайски династии (Di Cosmo 2004, 206–250). Практика, особено масово разпространена при династия Тан.

Изграждането и разширяването на Великата китайска стена продължава и при династия Хан, която маркира основните рамки на нейното трасе, доразвито при следващите династии, особено Тан и Мин. Паралелно с този процес императорите на династия Ранна Хан се отказват от дефанзивната отбранително стратегия, възприета от император Цин Шъхуан-ди, и се ориентират към настъпателна стратегия, която в известна степен е базирана върху Великата китайска стена, но в същото време се развива и към вътрешността на номадските територии чрез изграждане на линии от крепости, които започват от нея и навлизат дълбока в територията на номадите. Тези нови отбранителни линии изнасят отбраната на стенната напред и я превръщат в последен отбранителен рубеж, разположен в дълбочина на техните оперативни простори. Тази тактика намира своето продължение и развитие при династия Тан, която подобно на Ранна Хан успява да постави повечето номади, живеещи северно от Великата китайска стена, под свой контрол.

По време на династия Хан се провежда целенасочена политика по създаване на развита имперска унифицирана система за йероглифна писменост (Connery 1998), която впоследствие се налага в цял Китай и неговите съседи Корея, Виетнам и Япония, където се превръща в един от основните фактори при формирането на тяхната държавност.

Династия Хан последователно прокарва политиката за отделяне на военните от цивилните. Същата тенденция се наблюдава и в Римската империя. В известна степен може да се изведе като извод, че главните институции, които запазват и предават имперските традиции на следващите държавни формации през Средновековието, са християнската църква в Европа и конфуцианските учени в Китай и неговите съседи, които са повлияни от китайската културна традиция и имперска доктрина.

Римското частно право окончателно формирано в епохата на империята стои в основата на континенталното европейско право и англосаксонското право, които са двете правни системи, действащи в съвременната европейска цивилизация. Владетелите от династия Хан последователно налагат конфуцианството като етически модел на поведение задължителен за администрацията и интелектуалният елит. Тази практика може да се проследи като тенденция и в съвременен Китай, където идеите на Конфуций отново са толерирани и насърчавани, особено що се отнася до образованието на младежите (Swain 2017, 227–251).

Направеният анализ показва, че Римската империя и династия Хан оказват значително влияние не само върху цивилизациите, които се развиват на земите, владени от тях, но и върху тези, контролирани от съсе-

дите им. Тяхното присъствие се открива не само в духовната сфера – чрез християнската религия и конфуцианството, но и в административната – чрез редица правни и управленски принципи и традиции.

Библиография

Жеков 2016: Жеков, Живко. Октавиан Август – модератор на Република. – В: България, Българите и Европа – мит, история, съвремие. т. IX. Ред. Борис Борисов. Велико Търново, 2016, 11–15.

Badian 1968: Badian, Ernst. Roman Imperialism in the Late Republic. Oxford: Blackwell, 1968.

Beck 2005: Beck, Hans. Karriere und Hierarchie. Die römische Aristokratie und die Anfänge des cursus honorum in der mittleren Republik. Berlin: Akademie Verlag, 2005.

Benario 1954: Benario, Herbert. The Dediticii of the Constitutio Antoniniana. – Transactions and Proceedings of the American Philological Association, 1954, № 85, 188–196.

Cheng 1985: Cheng, Anne. Etude sur le Confucianisme Han. Paris: College de France, Institut des Hautes Etudes chinoises, 1985.

Connery 1998: Connery, Christopher. The Empire of the Text: Writing and Authority in Early Imperial China. Lanham, Md.: Rowman and Littlefield Publishers, 1998.

Crook 1967: Crook, John. Law and life of Rome. New York, 1967.

Dahlhein 2010: Dahlhein, Werner. Augustus. Aufrührer, Herrscher, Heiland. Eine Biographie. München: Beck, 2010.

Di Cosmo 2004: Di Cosmo, Nicola. Ancient China and Its Enemies: The Rise of Nomadic Power in East Asian History. Cambridge: Cambridge University Press, 2004.

Drogula 2007: Drogula, Fred. Imperium, Potestas and the Pomerium in the Roman Republic. – Historia, 2007, № 56, 419–452.

Edwell 2013: Edwell, Peter. Definitions of Roman Imperialism. – In: A Companion to Roman Imperialism. Ed. D. Hoyos. Leiden: Brill, 2013, 39–52.

Gardner 1986: Gardner, Daniel. Chu Hsi and the Ta-hsueh: Neo-Confucian Reflection on the Confucian Canon. London – Cambridge, Mass., 1986.

Gardner 1998: Gardner, Daniel. Confucian Commentary and Chinese Intellectual History. – Journal of Asian Studies, 1998, № 57, 397–422.

Hoeflich 1997: Hoeflich, Michael. Roman and Civil Law and the Development of Anglo-American Jurisprudence in the Nineteenth Century. Athens – London: University of Georgia Press, 1997.

Imre 2018: Imre, Alex. The Antonine Constitution. An Edict for the Caracallan Empire. Leiden – Boston: Brill, 2018.

Kuhlmann 1994: Kuhlmann, Peter. Die Giessener literarischen Papyri und die Caracalla-Erlasse. Giessen, 1994.

Lenel 1927: Lenel, Otto. Das Edictum Perpetuum. Ein Versuch zu seiner Wiederherstellung. Dritte, verbesserte Auflage. Leipzig: Tauchnitz, 1927.

Loewe 2006: Loewe, Michael. *The Government of the Qin and Han Empires: 221 BCE–220 CE*. Indianapolis – Cambridge, Mass.: Hackett, 2006.

Loewe 2010a: Loewe, Michael. *Social Distinctions, Groups and Privileges*. – In: *China's Early Empires: A Re-appraisal*. Eds. M. Nylan, M. Loewe. Cambridge: Cambridge University Press, 2010, 296–307.

Loewe 2010b: Loewe, Michael. *The Operation of the Government*. – In: *China's Early Empires: A Re-appraisal*. Eds. M. Nylan, M. Loewe. Cambridge: Cambridge University Press, 2010, 308–319.

Magdelain 1968: Magdelain, André. *Recherche sur l'imperium. La loi curiate et les auspices d'investiture*. Paris, 1968.

Martin 1925: Martin, Olivier. *La Coutume de Paris trait d'union entre le droit romain et les législations modernes*. Paris, 1925.

Millar 1962: Millar, Fergus. *The Date of the Constitutio Antoniniana*. – *Journal of Egyptian Archaeology*, 1962, № 48, 124–131.

Mousourakis 2015: Mousourakis, George. *Roman Law and the Origins of the Civil Law Tradition*. Springer, 2015.

North 1981: North, John. *The Development of Roman Imperialism*. – *Journal of Roman Studies*, 1981, № 71, 1–9.

Polia 2001: Polia, Mario. *Imperium: origine e funzione del potere regale nella Roma arcaica*. Rimini, 2001.

Sasse 1958: Sasse, Christoph. *Die Constitutio Antoniniana*. Wiesbaden, 1958.

Sherwin-White 1973: Sherwin-White, Adrian. *The Roman Citizenship*. Oxford, 1973.

Sigmund 2014: Sigmund, Christian. *“Königtum” in der politischen Kultur des spätrepublikanischen Rom*. Berlin: De Gruyter, 2014.

Stone 2013: Stone, Martin. *The Genesis of Roman Imperialism*. – In: *A Companion to Roman Imperialism*. Ed. D. Hoyos. Leiden: Brill, 2013, 23–38.

Swain 2017: Swain, Tony. *Confucianism in China: An Introduction*. London – New York: Bloomsbury, 2017.

Versnel 1970: Versnel, Henk. *Triumphus. An Inquiry into the Origin, Development and Meaning of the Roman Triumph*. Leiden: Brill, 1970.

Williamson 2005: Williamson, Callie. *The Laws of the Roman People. Public Law in the Expansion and Decline of the Roman Republic*. Ann Arbor: University of Michigan Press, 2005.